

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЧИБОР ІРИНА СТЕПАНІВНА

УДК 811.161.2.'373.7:398.4

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МІФОЛОГІЧНОГО ЕТНОКОДУ КУЛЬТУРИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Чернівці – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Скаб Марія Василівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
кафедра історії та культури української мови,
професор

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Вільчинська Тетяна Пилипівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра загального мовознавства
і слов'янських мов, професор

кандидат філологічних наук, старший
науковий співробітник, доцент
Гнатюк Ірина Святославівна,
Інститут української мови НАН України,
відділ лексикології та лексикографії,
завідувач відділу

Захист відбудеться „14” квітня 2016 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 76.051.07 Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (58002, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2).

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (58000, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23).

Автореферат розіслано „11” березня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

I. М. Осовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідницьку парадигму сучасного українського мовознавства характеризує посилене вивчення взаємозалежного зв'язку між мовою і культурою народу. Культурні особливості бачення й інтерпретації світу носіями мови найповніше відображають фразеологізми як знаки мови і культури. Теоретичне підґрунтя сучасних досліджень проблеми втілення культурної інформації у фразеологічних одиницях (далі – ФО) закладено у працях Є. Бартмінського, О. Березович, М. Жуйкової, А. Івченка, В. Коваля, М. Ковшової, О. Левченко, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Потебні, Л. Савченко, О. Селіванової, В. Телії, М. Толстого, С. Толстої, В. Ужченка. У наукових розвідках згаданих учених розроблено й апробовано методикку етимологічного, етнолінгвістичного, лінгвокультурологічного, етнолінгвокультурологічного аналізу ФО, досліджено фразеологію різних слов'янських мов з акцентом на репрезентацію в ній національно-культурних особливостей того чи того народу.

Етнолінгвістичне вивчення української фразеології у взаємозв'язку з духовною культурою народу репрезентовано дослідженнями Н. Бабич, В. Васильченка, І. Гнатюк, Т. Григоренко, В. Жайворонка, А. Івченка, О. Комара, Г. Кузь, О. Майбороди, Ф. Медведєва, Ю. Прадіда, Л. Савченко, М. Скаб, Л. Скрипник, В. Ужченка, Д. Ужченка, М. Філіпчук та ін. Народна фразеологія діалектів української мови – предмет етнолінгвістичних розвідок Н. Бабич, Г. Доброльожі, Т. Д'якової, З. Мацюк, О. Миронюк, І. Мілевої, М. Олійник, В. Ужченка, Д. Ужченка, І. Царьової, О. Шкуран та ін.

Одним із джерел культурної інтерпретації явищ дійсності та їх відображення у мові є міфологічні світоглядні уявлення народу. Міфологія як складник духовної культури спершу була предметом етнографічних і народознавчих розвідок (праці В. Гнатюка, М. Костомарова, М. Милорадовича, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Франка, П. Чубинського), а згодом лінгвістичних, у яких більшою мірою здійснено аналіз демонологічної лексики (праці Л. Виноградової, П. Гриценка, В. Жайворонка, М. Толстого, С. Толстої, Н. Хобзей та ін.). Деякі аспекти кодування міфологічного змісту у слов'янській фразеології знаходимо в етнолінгвістичних розвідках А. Аксамітова, Л. Виноградової, Р. Джвігол, А. Кравчик-Тирпи, В. Коваля, І. Кузнецової, В. Мокієнка, М. Толстого, С. Толстої, Є. Тредера. В українському мовознавстві демонологічну лексику та фразеологію проаналізовано у працях Т. Вільчинської, В. Гуторова, Г. Доброльожі, В. Жайворонка, А. Івченка, А. Ковтун, Г. Кузь, Л. Савченко, Н. Тяпкіної, В. Ужченка, Н. Хобзей, Д. Якимович-Чапран та ін.; елементи язичницьких уявлень про богів фрагментарно розглянуто в дослідженнях Г. Козловської, Г. Кузь, Т. Лебедевої, О. Майбороди, Л. Савченко; міфологічні уявлення про світобудову частково досліджено у студіях І. Іванової, О. Комара, Л. Савченко; окремі згадки про міфологічне підґрунтя обрядової фразеології знаходимо у працях В. Васильченка,

Т. Д'якової, Л. Савченко та ін. Однак репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології XVIII – XXI ст. з широким залученням діалектного матеріалу ще не була предметом окремого монографічного дослідження.

Актуальність роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на з'ясування питання взаємозв'язку мови і культури через вивчення кодів культури, а також на виявлення етнокультурної специфіки мовних одиниць. Дослідження актуальне як з погляду вивчення механізмів реалізації конкретного коду культури в мові, так і з погляду дослідження етимології фразеологічних одиниць, виявлення етнокультурних особливостей їхнього творення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота пов'язана з проблематикою наукових досліджень кафедри українського мовознавства Таврійського національного університету імені Володимира Вернадського у межах наукової теми „Лексика та граматична семантика у функціонально-стилістичному аспекті” (номер держреєстрації 016U003977) та з програмою науково-дослідної роботи кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича як один із напрямків теми „Розвиток і функціонування української мови у контексті взаємодії сакральних і несакральних складників” (номер держреєстрації 0111U003619). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Таврійського національного університету імені Володимира Вернадського (протокол № 1 від 25 січня 2012 р.) та уточнено на засіданні Вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 12 від 23 грудня 2014 р.).

Мета дослідження – виявити та розкрити особливості реалізації міфологічного етнокоду культури у фразеології української мови, мотивованій слов'янською міфологією.

Для досягнення мети передбачено виконання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні положення та методи дослідження фразеології в системі кодів культури;
- визначити місце міфологічного етнокоду культури серед інших кодів культури;
- виявити максимальну кількість фразеологічних одиниць, мотивованих міфологічним етнокодом культури;
- охарактеризувати етнокультурні елементи міфологічного світогляду, заковдані у фразеології;
- проаналізувати лінгвальні чинники та екстралінгвальне підґрунтя творення досліджуваних фразеологічних одиниць;
- описати міжкодові переходи та взаємодії у фразеологічних одиницях на периферії міфологічного етнокоду.

Об'єкт дослідження – фразеологія української мови, мотивована слов'янською міфологією.

Предмет дослідження – лінгвальні та екстралінгвальні особливості репрезентації міфологічного етнокоду культури в українській фразеології.

Матеріалом дослідження послуговувала укладена картотека, що налічує понад 6000 ФО української мови. Для підтвердження спільнослов'янського міфологічного підґрунтя виникнення ФО у дослідженні фрагментарно розглянуто ФО білоруської, російської та польської мов.

Джерелами дослідження слугували фольклорні збірки та лексикографічні праці XVIII – поч. XX ст. К. Зіновіва, О. Павловського, Г. Ількевича, М. Закревського, М. Номиса, П. Чубинського, М. Комарова, Б. Грінченка, І. Франка, А. Малинки, І. Бессараби, В. Дубровського; збірки прислів'їв і приказок, упорядковані А. Багметом, М. Пазяком, Ю. Чорі, В. Ужченком, Д. Ужченком, О. Барвіною, С. Пушиком; фразеографічні праці XX – XXI ст. Г. Удовиченка, М. Коломійця, Є. Регушевського, О. Юрченка, А. Івченка, В. Ужченка, Д. Ужченка, В. Калашника, академічні „Фразеологічний словник української мови: у 2-х книгах” (укладачі В. Білоноженко, В. Винник, І. Гнатюк та ін.), „Словник фразеологізмів української мови” (укладачі В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук та ін.), діалектні фразеологічні словники Н. Вархол, А. Івченка, В. Чабаненка, Г. Аркушина, Г. Добролюжі, О. Вікторіної, З. Мацюк, Н. Коваленко, Г. Ступінської, Я. Битківської, В. Ужченка, Д. Ужченка, Н. Кірілкової.

У роботі застосовано загальнонаукові (*спостереження, індукція*) та лінгвістичні **методи** (*описовий, метод етнолінгвістичного аналізу*). Кореляцію ФО з міфологічним етнокодом культури здійснено завдяки використанню *методу спостереження* із залученням етнокультурної інформації. Результати спостережень над ФО, співвідносними з духовною народною культурою, міфологічним мисленням українців, узагальнено за допомогою *індуктивного методу*. Для встановлення взаємозв'язку ФО і позамовних, культурно зумовлених чинників їх творення проведено *етнолінгвістичний аналіз*. *Описовий метод* використано для окреслення особливостей реалізації міфологічного етнокоду культури у фразеології української мови, мотивованій слов'янською міфологією.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* проведено різнобічне дослідження фразеології української мови, мотивованої міфологічним етнокодом культури, виокремлено міжкодові переходи та описано можливі взаємодії на рівні мотивації фразеологічних одиниць у структурі міфологічного етнокоду культури; *уточнено* структуру міфологічного етнокоду культури, етимології окремих фразеологізмів української мови; *набули подальшого розвитку* етнолінгвістичні та лінгвокультурологічні підходи до вивчення фразеології в аспекті розкриття проблеми зв'язку мови і культури, мови і міфологічного мислення народу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в курсах сучасної української літературної мови (розділ „Фразеологія”), діалектології, спецкурсах та спецсемінарах з етнолінгвістики, лінгвокультурології, діалектної фразеології, у різноманітних культурологічних

дослідженнях, пов'язаних із вивченням особливостей світогляду українського народу. Результати дослідження можуть бути використані в лексикографічній практиці для укладання статей етимологічного словника української фразеології, фразеологічних словників з культурологічним коментарем, етнолінгвістичних словників-довідників тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є одноосібним дослідженням. Отримані результати дослідження висвітлено в дванадцяти наукових публікаціях, написаних одноосібно. У статті, написаній у співавторстві з Л. Савченко, особисто зібрано та проаналізовано фактичний матеріал, досліджено мотивацію аналізованих одиниць.

Апробація основних положень і результатів дисертаційної роботи. Основні положення та підсумки дослідження обговорено на засіданні кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 3 від 15 вересня 2015 р.). Результати дослідження було викладено в доповідях на п'ятнадцяти наукових конференціях, симпозиумах, форумах, серед яких *дванадцять міжнародних*: „Филология без границ” (Алушта, 2011), „Актуальні проблеми тюркології і сходознавства” (Сімферополь, 2012), „Лінгвістичні читання пам'яті О. Соколова (до 85-ліття від дня народження)” (Сімферополь, 2012), „Фразеологія і мовна гра” (Сімферополь, 2012), „Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2012), „Филология и лингвистика: современные тренды и перспективы исследования” (Росія, Краснодар, 2013), „XLII Международная филологическая конференция” (Росія, Санкт-Петербург, 2013), „Диалог культур: лингвокультурологическая база гуманитарного образования (к 45-летию кафедры методики преподавания филологических дисциплин и 40-летию международного образования в СГУ–ТНУ)” (Сімферополь, 2013), „Когнитивные факторы взаимодействия фразеологии со смежными дисциплинами” (Росія, Белгород, 2013), „Українська мова і сфера сакрального” (Чернівці, 2013), „Диалог славистов в начале XXI века” (Румунія, Клуж-Напока, 2015), „Słowiańska frazeologia gwarowa” (Польща, Краків, 2015); *три всеукраїнські*: „Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство” (Київ, 2012), „Лексикографічний досвід Б. Грінченка на загальнослов'янському тлі” (Київ, 2013), „Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу” (Житомир, 2015).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи та результати дослідження висвітлено в 13 публікаціях (6,36 др. арк., з них 6,06 др. арк. – авторські): 7 (4,72 др. арк., з них 4,42 др. арк. – авторські) надруковано у фахових виданнях України, 1 (0,41 др. арк.) – в іноземному періодичному науковому виданні, 1 (0,41 др. арк.) – у матеріалах міжнародної закордонної конференції, 1 (0,39 др. арк.) – у матеріалах міжнародної української конференції, 3 (0,43 др. арк.) – у збірниках тез доповідей.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційну роботу складають: перелік умовних скорочень, вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел (326 позицій), список джерел ілюстративного

матеріалу (41 позиція), додаток. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 302 сторінки, основний текст – 191 сторінка. Текст роботи доповнює додаток – реєстр опрацьованих у роботі фразеологічних і пареміологічних одиниць, поданий на 75 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано на її зв'язок з науковими програмами, визначено мету, завдання, окреслено об'єкт, предмет, матеріал, джерела та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичну цінність роботи, визначено особистий внесок здобувача, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

Розділ 1 „Науково-теоретичні засади дослідження фразеології в системі кодів культури” присвячено оглядові основних наукових здобутків вивчення фразеології у взаємозв'язку з культурою (*підрозділ 1.1*), узагальненню дефініцій терміна *код культури* (*підрозділ 1.2*), аналізу класифікацій кодів культури (*підрозділ 1.3*), визначенню місця міфологічного етнокоду культури серед інших кодів культури (*підрозділ 1.4*).

Дослідження української фразеології в етнолінгвістичному та лінгвокультурологічному аспектах, первинно пов'язані з вивченням етимології ФО (М. Демський, А. Івченко, Ф. Медведєв, Л. Скрипник, В. Ужченко), сьогодні зорієнтовано на розкриття особливостей відображення у ФО елементів народної культури (Н. Бабич, В. Васильченко, Т. Григоренко, М. Жуйкова, І. Іванова, Г. Кузь, Л. Мельник, Л. Савченко, М. Скаб, Д. Ужченко, М. Філіпчук), виявлення способів втілення культурної інформації у семантиці ФО та її розкодування через співвіднесення з кодами культури (О. Левченко, О. Пальчевська, Л. Савченко, О. Селіванова, Н. Скоробагатько, О. Снитко, Л. Щербачук).

Термін *код культури* визначають як зумовлену культурою мережу членування, категоризації, оцінок світу (В. Красних, О. Селіванова), систему знаків, що репрезентують культурні смисли (В. Теля, М. Ковшова, Б. Гудков, Л. Савченко). Елементи духовної культури етносу складають етнокод культури (Л. Савченко). Як вторинна знакова система код культури акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти.

Класифікації кодів культури базовано на субстанціональному та концептуальному різноманітті знаків (Г. Багаутдінова, О. Галинська, Б. Гудков, М. Ковшова, В. Красних, Т. Леонтєва, Л. Савченко, О. Селіванова); відмінності між класифікаціями звичайно полягають у кількості виокремлених кодів та в їх номінаціях. Крім базових (за В. Красних, соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний – рослинний та зооморфний, духовний), дослідники часто виокремлюють й інші коди культури, необхідні для опису й аналізу ФО (Г. Багаутдінова – антропоморфний, колоративний, квантитативний, анімістичний, міфологічний, термінологічний; Д. Гудков,

М. Ковшова – антропний, гастрономічний, архітектурний, духовно- або релігійно-антропоморфний; Р. Батсурен – якісний, ваговий, діяльнісний; Т. Леонтєва – геометричний, мовленнєвий, соціальний, технічний; О. Селіванова – космогонічний, аксіологічний, сенсорний). Найдетальнішу на сьогодні класифікацію кодів (антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний, спатіальний, темпоральний, геометричний, квантитативний, колоративний, моторіальний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний) та етнокодів культури (міфологічний, демонологічно-антропоморфний, етіологічний, релігійний, повір'я (прикмет), традиційно-обрядовий, звичаєвий, ритуальний, ворожіння, замовлянь, клятви (присяги, божби), проклять, етикетний) запропонувала Л. Савченко. Цю класифікацію з певними змінами (релігійний код, зокрема, названо *християнським*, спатіальний – *просторовим*, фітоморфний – *рослинним*) узято в дослідженні за основу.

Міфологічний етнокод в системі кодів культури виокремлюють Г. Багаутдінова, Т. Леонтєва, Л. Савченко, по-різному визначаючи його межі. Г. Багаутдінова під міфологічним кодом культури розуміє збережені у ФО релігійні уявлення та уявлення про казкових героїв, а демонологічні уявлення відносить до системи біоморфного коду культури. Натомість Т. Леонтєва уявлення про міфічних істот (окрім героїв казок) зараховує до міфологічного коду. У класифікації Л. Савченко міфологічний етнокод культури складають первісні релігійні уявлення, зокрема про будову світу, небесні тіла, природні стихії, богів слов'янської, грецької, римської міфології, міфічних (і казкових) істот, а демонологічні уявлення утворюють демонологічно-антропоморфний та етіологічний етнокоди культури.

У розділі 2 „**Методологічні засади дослідження міфологічного етнокоду культури в українській фразеології**” визначено термінологічну базу дослідження (*підрозділ 2.1*), подано характеристику аналізованого матеріалу за генетичним, формально-семантичним, лексикографічним критерієм (*підрозділ 2.2*), окреслено методологію дослідження фразеології в концепції кодів культури (*підрозділ 2.3*).

Термінологічну систему дослідження складають: **код культури** – сукупність знаків матеріального й духовного світу та закріплені за ними вторинні, зумовлені культурою, значення, які відображають, передають і зберігають важливу для культури інформацію; **етнокод культури** – сукупність знаків різного походження й закріплені за ними вторинні значення, мотивовані етнокультурою; **міфологічний етнокод культури** – сукупність образів первісних світоглядних уявлень етносу, що корелюють з образною основою первинного словосполучення фразеологічної одиниці і виявляються в її семантиці та компонентах.

У структурі міфологічного етнокоду культури виокремлено ядро, утворене уявленнями про язичницьких богів (Сварог, Перун, Велес, Троян, Чорнобог), демонічних (духи природи, духи дому, демони призначення, узагальнений образ нечистої сили, демони хвороб, фольклорні демонологічні

образи) і напівдемонічних (відьма, упир, вовкулака) істот, та периферію, де міфологічні уявлення репрезентовано через міжкодові переходи. **Міжкодовий перехід** визначено як репрезентацію знаків одного коду культури знаками іншого, виражену образами, компонентами і семантикою ФО. На периферії міфологічного етнокоду культури виокремлено міжкодові переходи: **міфологічно-християнський**, що поєднує міфологічні й християнські уявлення, зокрема про нечисту силу, душу (*ні Богу свічка, ні чортові кочерга; душа відлітає з тіла*); **міфологічно-природний**, пов'язаний з інтерпретацією процесу анімізації явищ природи (*грім би побив кого*); **міфологічно-темпоральний**, який відображає взаємозв'язок міфологічних уявлень і позначень часу (*лиха година; про чорний день*); **міфологічно-просторовий**, що корелює з міфологічними уявленнями та знаками просторового коду (*білий світ; той світ*), **міфологічно-зооморфний**, співвідносний з міфологічними уявленнями, закодованими за допомогою зооморфної метафори (*червоний півень*); **міфологічно-рослинний**, який репрезентує міфологічні уявлення у взаємодії зі знаками рослинного коду (*до осикового кілка*); **міфологічно-предметний**, що виявляється в інтерпретації міфологічних уявлень за допомогою знаків предметного коду (*у тім річ, що в хаті піч*); **міфологічно-акціональний**, який виражає сценарій певних дій, мотивованих елементами міфологічного світогляду (*забити клин у голову*).

Матеріал дослідження – фразеологічні одиниці, образ яких сформувався під впливом міфологічних уявлень слов'ян. У зв'язку з цим матеріал дібрано з урахуванням основних ознак міфологічного світогляду: анімізм, антропоморфізм, фетишизм, тотемізм, магізм, культ предків. У формально-семантичному плані аналізований фактичний матеріал – це фразеологія в широкому розумінні: фразеологічні зрощення і єдності (*водяного лякати; мати хованця в мішку*), усталені порівняння (*зла як відьма; ласкава як мати-земля*), перформативні фразеологічні одиниці (*хай тебе Перун трісне!; у добрий час!*), фразеологізовані словосполучення (*Кривий день; Троянове свято*), пареміологічні одиниці (*чужих богів шукає, а своїх дома має; під чорним лісом спіткався чорт з бісом*). Для дослідження залучено фразеологічний матеріал української літературної мови та говірок (північних, південно-західних, південно-східних), що дало можливість виокремити максимальну кількість ФО, мотивованих слов'янською міфологією.

Дослідження особливостей кодування культурної інформації у ФО, співвідносних з міфологічним етнокодом культури, здійснено поетапно. На **першому етапі** дослідження для виявлення і характеристики елементів міфологічного світогляду українців на основі етнографічних відомостей та лексикографічних джерел етнолінгвістичного типу зібрано етнокультурну інформацію, необхідну для встановлення мотивації ФО. **Другий етап** – добір фактичного матеріалу дослідження, підставою для якого послужила міфологічна мотивація ФО, що корелює з різними елементами слов'янської міфології і зrealізована у ФО на

компонентному (*щоб тебе Чорний бог убив!*), семантичному (*Гнат безп'ятий – 'чорт'*) й образному (*на чолі написано у кого*) рівнях. **Третій етап** полягає у проведенні етнолінгвістичного аналізу ФО для з'ясування взаємозв'язку ФО і культурно зумовлених чинників їх творення. Етнолінгвістичний аналіз передбачає: 1) визначення образу ФО, що є основою внутрішньої форми; 2) виокремлення культурно важливої інформації, закодованої у ФО; 3) з'ясування мотивації ФО з урахуванням етнокультурних відомостей. **Четвертий етап** – створення коментаря: за допомогою описового методу узагальнено спостереження над ФО у їх взаємозв'язку з міфологічним світоглядом народу.

Розділ 3 „Власне міфологічний етнокод культури в українській фразеології” присвячено опису виявлених у ФО елементів міфологічного світогляду українців: уявлення про слов'янських богів (*підрозділ 3.1*), демонічних (*підрозділ 3.2*) і напівдемонічних (*підрозділ 3.3*) істот.

Міфологічне трактування **бога** як персоніфікації надприродної чи абстрактної сили репрезентовано у фразеології через компоненти *бог / Бог, прабог, старий бог, Перун, Велес, Троян, Чорний бог*. ФО кодують властиве для слов'янського язичництва розуміння бога (*видає себе за божка; Бог тебе знає!*), елементи двовір'я (*ніяким богом не допросишся; як до пенька Богу молилась*) та архаїчні міфологічні уявлення про язичницьких богів, які уособлювали найгрізніші природні сили, виконували основні релігійно-міфологічні функції (*хай тебе Перун трісне; Велесова борода; Троянове свято; щоб тебе Чорний бог убив!; прабог би тебе взяв!; за старого бога*). Найпродуктивніше зреалізовано образ Перуна.

Народна **демонологія** українців у фразеології репрезентована сукупністю уявлень про духів природи і дому, злих духів, демонів призначення (*пункт 3.2.1*), узагальненим образом всієї нечистої сили, уособленим у постаті чорта (біса, дідька) (*пункт 3.2.2*), анімізацією хвороб (*пункт 3.2.3*), фольклорними образами демонічних істот (*пункт 3.2.4*).

В українській фразеології збереглися уявлення про земляного та польового духів, водяника, русалку, блуд. Образи названих демонічних істот узагальнено втілюють протистояння сил природи втручання людини у певний природний простір: надра землі, поле, водойми, ліс (*земляний покликав; сходити до водяного в гості; затагли русалки; блуд напав*). У ФО південно-східних говірок закодовано специфічні для цієї території уявлення про духа копалень – Шубіна (*Шубін забрав; піти до Шубіна на чарку*). Репрезентовано у ФО міфологічні уявлення про домашнього духа – домовика, зокрема елементи, наділені негативним значенням (*домовий не любе кого; домовик зненавидів*). Продуктивно зреалізовано уявлення про демонічних істот, що своїми діями завдавали людині шкоди: злидні, нужда, біда, лихо, нічниці, мара, манія, Див (диво) тощо (*злидні обсіли; битися з нуждою; сіла біда на карк; лихо спіткало; нічниці напали; нехай тебе мара візьме!; манія якась мене сі вчепила; щоб на тебе Див прийшов!; диво на*

тебе!). Позитивною семантикою наділений у ФО образ рахманів (*то не чоловік, а Рахманин; постимо як Рахмане*). Амбівалентним постає образ долі (*лиха доля занесла; доля служить*). Первісні демонологічні уявлення, пов'язані з одухотворенням природи, певною мірою поєдналися з пізнішими уявленнями про демонів, що походять від душ людей, померлих передчасно або не своєю смертю (*русальні поминки; Навський Великдень; Мавський тиждень*).

Уявлення про нечисту силу репрезентовано в українській фразеології найчастіше через лексеми *чорт, біс, дідько*, що в сучасній українській мові функціонують як синоніми, проте ФО фіксують фрагменти демонологічних уявлень, згідно з якими постаті чорта, біса й дідька в народі розрізняли (*чорт чорний, а біс рябенький; де ліс, там біс; в старій печі дідько гайнує*). Прикметне для української культури табу на використання назв нечистої сили спричинило появу евфемізмів (*нечиста сила; злий (нечистий, лихий) дух; Гнат безп'ятий; той – не при хаті згадуючи; той, що в болоті сидить; щезло би та й моці би не мало*), функціонування ФО, у структурі яких наявний компонент-евфемізм на позначення чорта (*вчепився як біда болота; античко в нім сидит; учепила сі, як лихе сухої верби*), а також оберегових формул, що особливо характерне для південно-західних говірок української мови (*най си причь каже; не під ніч згадуючи*).

Образ чорта як уособлення всієї нечистої сили зберігає залишки анімізації природи: нечиста сила населяє природний простір, де має улюблені місця локалізації, зокрема болото (*у чорта на болоті; вертить болотом як аридник; сидить як чорт на грошах в болоті*) та його околиці – очерет, лози (*як чорт з очерету; порядкує як біс у лозах; аби лоза – чорти будуть*), стара, суха верба (*закохався як чорт у стару вербу; б'ється як чорт коло сухої верби*), суха груша, що має дупло (*любить як чорт суху грушу; заховався як чорт у суху грушу*), незаймані людиною важкодоступні місця – скали, гори, густі чагарники, ліси (*в тихім лісі сидять біси; іди на дебри та на скали!; щезай на діли та на гори!*), покинуті місця (*у чорта на виселках; у чорта на кулічках*). Потрапляння людини в локус нечистої сили в народі асоційовано з потенційною небезпекою (*іти до біса – зникати, пропадати*).

Своїми діями чорт здатен спричинювати різноманітні явища, наприклад, вир, куряву, вітер: *мутить як біс у виру; мутить як в греблі чорт; курить як лихий дорогою; жене як дідько вітри* тощо. Появу вихору в уявленнях українців інтерпретовано як весілля нечистої сили: *дідько сі женит*.

Час активізації нечистої сили – темна частина доби (*жавий як біс уночі; з чортами припертися – ‘прийти дуже пізно, опівночі’*). Із настанням світанку (*юж чорти повтікали – ‘світає, розвиднюється’*) та зі співом півнів (*курить як чорт од кукуріку*) нечиста сила припиняє свою діяльність.

Українська фразеологія засвідчує факт пояснення людських вчинків і поведінки, що не відповідали нормам, перебуванням чорта у тілі людини:

дідько в нім сидит; в п'ятках біс грає; сивина в бороду, а чорт в ребро.

В етнокультурі українців образ чорта наділений зооморфними ознаками: роги (*чорт з двома рогами*), копита (*нечисті копита погублять*), крила (*жити як в чорта на крилах*), хвіст (*пропав як чорт хвостом змів*), волосяний покрив чорного кольору (*чорний як дідько; лахматий як чорт*), лапи великого розміру (*іди до дідька, до лабатого!*), зуби (*до дідька в зуби*).

Антропоморфні елементи в образі чорта – як зовнішні (*кривий як дідько; сухий як чорт; страшний як чорт; чорт лисий*), так і внутрішні (*злий як чорт; хитрий як біс; бреше як дідько; зависний як біс; спритний як чорт; завзятий як чорт лабатий; робити як чорт*) – указують на його невідповідність нормам. Чорти, як і люди, створюють родини та проживають сім'ями (*живуть наче чорт з чортицею; бісів син; бісова дочка; чортові діти; який чорт, така його мати; к чортовому батькові*).

У фразеології репрезентовано зорову (*чорний як чорт*), одоричну (*смердіти чортом*), звукову (*вищить як чорт у купіщах*), тактильну (*гарячий як чорт*) перцепцію чорта.

У народних уявленнях дії чорта щодо людини часто мають характер кепкування, насмішки (*чим чорт не жартує; чорти кинули кого; чорт кишені шиє*), однак наслідки його дій вбачали й у зникненні, передчасній смерті, самогубстві людини (*дідько взяв; чорт підманув і забрав; лихий попутав*), дії чорта вважали причиною відмінної від норми поведінки людини (*бісики беруть кого*), відхилення від урівноваженого внутрішнього стану, поганий настрої (*чорти скребуть; чорт укусив кого*), нерозважливих вчинків (*чорт штрикнув у ребро кого*), напружених стосунків між людьми (*між ними чорт межу переорав*), особливостей людини, що вирізняли її серед інших (*чорт сім кіп гороху змолотив; чорт на п'яти наступає*), збагачення окремих осіб (*багатому дідько доносить; хованцьи має, що гроший доносить*) тощо.

Подібність якостей характеру чорта і людини інтерпретовано через родинні (кровні) зв'язки (*він усім дідькам кривий; самому чорту брат; баба і чорт, то собі рідня*). Негативні риси характеру, якими у віруваннях українців наділено чорта, притаманні значною мірою жінці (*баба – то є дідько без хвоста; сердита жінка страшніша чорта*). Негативне сприйняття образу чорта заковано у ФО, що емоційно виражають ставлення мовця до ситуації чи явища позамовної дійсності й функціонують як лайливі вислови (*якого дідька!; де в чорта!; біс з ним!*).

Репрезентації уособлених образів демонів хвороб в українській фразеології властиве експліцитне кодування зовнішнього вигляду демонічної істоти, ідентичного із зовнішнім виглядом хворої людини (*худий як тряся; ладна як пропасниця; страшний як чума*); конкретних дій уособленої хвороби, що призводили до погіршення фізичного стану людини (*тряся трясе; чума б'є кого; щоб тебе Колька колола!; мене як гостець бабу*), смерті через хворобу (*правець ударив; грець ухопив; кадук*

би ті взьив!), зміни психічного стану (*гризота сі мене вчепила; смуток ті беру!*; *нудьга посіла*); народних способів лікування хвороби (*пропасницю спротивити; догоджати як болячці; шептати від завійної*).

Фольклорні образи демонічних істот, Баби-Яги, Кошія Безсмертного, Змія-Горинича, фрагментарно відображені в діалектній фразеології поліських говірок через кодування елементів зовнішнього вигляду (*Баба-Яга – вилами нога; як баба яга – ‘про невродливу дівчину / жінку’; ‘про рідке нерозчесане волосся’; кощей безсмертний – ‘про невродливого хлопця / чоловіка’*), внутрішніх особливостей казкових героїв (*а баба-яга проти – ‘вередливий’; злий як Змій Горинич*).

Напівдемонологічні уявлення репрезентовано в українській фразеології через кодування ознак, які відрізняли напівдемонів (відьму, упиря, вовкулаку) від людей і поєднували з демонічним світом, зокрема їхніх надприродних можливостей (*літає як відьма на мітлі; побігти вовкулакою*). Найдетальніше у ФО відображено образ відьми, її характерні ознаки (*відьма хвостата; чорно в роті як у відьми; красива як відьма з Лисої гори*), діяльність (*відьма масло колотить; як відьми вкрали*), зв'язок з нечистим (*відьма – то чортова коханка*). Закодовані у ФО уявлення про упиря стосуються його зовнішнього вигляду (*червоний як упир*), особливостей життєдіяльності (*смоктати кров; випити крові*), дій людей, спрямованих на захист від впливу напівдемона (*вбити осиковий кілок; забити клин у голову*). Прикметні ознаки зовнішнього вигляду (*зарости як вовкулака*) і внутрішнього світу (*злий як вовкулака*) людини-перевертня репрезентують ФО, поширені у поліських говірках.

Розділ 4 „Реалізація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології у поєднанні з іншими кодами культури” містить аналіз периферійних явищ у структурі міфологічного етнокоду культури.

Периферію міфологічного етнокоду культури найпродуктивніше репрезентовано через реалізацію в українській фразеології міфологічно-християнського (*підрозділ 4.1*), міфологічно-природного (*підрозділ 4.2*), міфологічно-темпорального (*підрозділ 4.3*) та міфологічно-просторового (*підрозділ 4.4*) міжкодових переходів.

Міфологічно-християнський міжкодовий перехід зреалізовано у ФО, виникнення яких пов'язане з елементами первісного міфологічного світогляду, що поєдналися з пізнішими християнськими релігійними уявленнями, зокрема про нечисту силу (*пункт 4.1.1*) та душу (*пункт 4.1.2*).

Кодування міфологічно-християнських уявлень про нечисту силу експліковано у ФО з компонентами: *Люцифер, гаспид, антихрист, сатана, диявол, лукавий, враг, супротивник, кат*, а також *чорт, біс, дідько*. Міфологічно-християнський міжкодовий перехід зреалізовано через зіставлення в образі ФО Бога і чорта як двох протилежних сил (*Бог – своє, а чорт – своє; Бог дав, дідько взяв; де Біг церкву ставить, там дідько кориму*), доброї і злої: святе (Боже) / чортове (*святе та Боже на чорта схоже; до Божого дару з чортовими ногами*), ангел / чорт, ангельський / чортовий (*між*

людьми ангел, а вдома – чорт; ангельський голосок, а чортова думка), служитель церкви / чорт (дяк у дзвін, а дитько в клепаю; піп з хрестом, а чорт з хвостом). Згідно із закодованими у ФО міфологічно-християнськими уявленнями чорт локалізується у пеклі (як чорт у пеклі; хоч до біса у пекло), де завдає мук грішникам (чорти б перемучили твого батька!; чорт би тебе спік!), відчуває страх перед артефактами релігійного культу (втікає як чорт від хреста; боїться як дідько кадила; як нечистий від ладану тікає), основна його діяльність – спокуса людей з метою здобути душу людини після смерті (лукавий підкусив; ласий як чорт на душу; продавати душу дияволу).

Реалізацію міфологічно-християнського переходу виявлено й у ФО, виникнення яких мотивоване міфологічними та християнськими уявленнями про душу, її походження. Закодована у ФО етнокультурна інформація репрезентує характерний для міфологічного мислення анімізм (ні за цапову душу; з горобину душу), наділення душі антропоморфними властивостями (душа до него спати ходить; чого душа забажає), трактування душі як стихії (вливати душу; перетліти душею; удихнути душу), корелює з демонічною сферою (душа рогата – тяжко сконати; чорна душа), з уявленнями про потойбічний світ (душа у землю проситься; душа пішла в рай) і віруваннями про походження душі від Бога (уклав Бог душу, як у грушу; утулив Бог душу у пень). Міфологічно-християнський міжкодовий перехід як периферійне явище зумовлений зміною світоглядних парадигм у свідомості носіїв мови.

Міфологічно-природний міжкодовий перехід зреалізовано у ФО, мотивованих анімістичними уявленнями про небесні світила, природні стихії та явища. Небесні світила в народній уяві – це антропоморфізовані істоти (ще й сонце не снідало; щоб на тебе місяць не дивився!), яких шанувували (шаную сонце та й вас; хвали сонце, та не гань місяць). Особливе шанобливе ставлення в українців до землі, що осмислена в народних уявленнях як матір (земля-мати; ласкава як мати-земля). У ФО закодовано також уявлення про землю як антропоморфну істоту (винюхав би земне серце; аж земля під ним плаче) з елементами обожнення (земленька би свята тебе не прийняла!). Вода як стихія в образах ФО символізує здоров'я (здорова як вода; з води і з роси), наділена здатністю очищати, лікувати (в чистій воді не обмитися; жива вода). Вогонь уособлено як вищу силу, якої остерігалися (щоб тебе вогонь спалив!; бережеться як вогню). Образ вітру зберігає залишки язичницького обожнення (жене як вітрів батько; вітром надуло) та демонічні ознаки (вітер має; як вітром злизало). Антропоморфні ознаки властиві природним явищам: грому (побий тебе грім!; грім би мене вдарив!), морозові (мороз з очима; кликали, як мороза вечерять).

Міфологічно-темпоральний міжкодовий перехід зреалізовано у ФО, що відображають уявлення про час, наділений аксіологічними характеристиками: добрий / лихий (дай, Боже, час добрий!; зійшлися у погану минути), щасливий / нещасливий (в щасливу годину вродив сі;

нещаслива година); відображають демонічну сутність проміжків часу (*побила лиха година; щоб на тебе прийшла чорна година!*). Елементи міфологічного світогляду експліковані також в образах персоніфікованих днів тижня (*коситься, як середа на п'ятницю; бодай тя свята неділенька скарала!*) й у ФО на позначення часових періодів народного календаря, мотивація яких пов'язана з культом предків та демонологічними уявленнями українців (*Навій день; Дідова субота; Кривий тиждень*).

Міфологічно-просторовий міжкодовий перехід в українській фразеології зrealізовано через відображення уявлень про „цей / той світ”, що співвідносні з опозиціями „світло / темрява”, „життя / смерть” (*цей світ; під білим світом; на тім світі; на другий світ*).

ВИСНОВКИ

Актуальні в останній час дослідження фразеології в системі кодів культури уможливають виявлення та опис особливостей матеріального і духовного світу носіїв мови, етнокультурного тла, на основі якого виникли фразеологізми.

Міфологічний етнокод культури – це сукупність первісних світоглядних уявлень етносу. У системі міфологічного етнокоду культури наявне ядро та периферія, де кодування міфологічних уявлень відбувається у взаємодії (або з допомогою) знаків інших кодів культури. Репрезентацію знаків одного коду культури знаками іншого, виражену образами, компонентами та семантикою ФО, визначено як міжкодовий перехід.

В українській фразеології закодовані елементи міфологічного світогляду пов'язані передусім із демонологічними та напівдемонологічними уявленнями, меншою мірою репрезентовані уявлення про слов'янських богів, що спричинене, з одного боку, язичницькою світоглядною концепцією і довготривалим періодом двовір'я, а з іншого – упровадженням християнства, унаслідок чого боги, які займали найвищий рівень релігійно-міфологічної системи періоду поганства, видозмінилися до демонів, а уявлення про духів продовжили своє існування в узагальненому образі нечистої сили. В етнокультурі українців демонологічні уявлення продовжують розвиватися, унаслідок чого фразеологічний склад поповнюють нові одиниці, проте відбувається і процес деміфологізації уявлень, результатом якого є зміни в семантиці ФО.

Прикметна для української фразеології, мотивованої слов'янською міфологією, взаємозамінність компонентів, які позначають богів, демонічних істот, персоніфіковані хвороби, природні стихії, проміжки часу тощо без зміни семантики ФО, що зумовлено трактуванням різноманітних явищ як надприродної сили, від якої залежало життя людини.

Міфологічні уявлення про слов'янських богів, відображені у ФО, стосуються божеств, які уособлювали природні й абстрактні сили,

виконували найважливіші релігійно-міфологічні функції.

Репрезентацію демонологічних уявлень українців частіше здійснено експліцитно, незначна частина ФО кодує міфологічну мотивацію імпліцитно. Аналіз фактичного матеріалу засвідчує кодування демонологічних уявлень, первинно пов'язаних з одухотворенням навколишнього світу, з культом предків і з потойбічним світом.

У фразеології детально репрезентовано образ чорта, якому притаманні зооморфні та антропоморфні ознаки. Наявність зооморфних ознак вказує на відмінність чорта від людини і на його належність до іншого світу (опозиція „свій / чужий”). Антропоморфні ознаки чорта уподібнюють його до людини, але вказують на його невідповідність суспільним нормам. Порівняння з чортом образно позначає велику міру вияву певної ознаки, ідентичність особливостей людини і чорта метафорично закодовано через родинний (кровний) зв'язок з нечистим.

Інтерпретація уявлень про етіологію фізичного (і психічного) стану людини в українській фразеології зумовлена необхідністю пояснити непізнані людиною, незрозумілі для неї процеси у власному тілі, виявити причини того чи того стану. У міфологічній свідомості народу і, відповідно, у мові це відобразилося через антропоморфізацію хвороб: ФО репрезентують уявлення про зовнішній вигляд хвороби, її дії, що призводили до певного фізичного чи психічного стану (або й смерті), способи лікування.

Репрезентація напівдемонологічних уявлень у фразеології має виразне антропоцентричне спрямування. Належність напівдемонічних істот до світу людей і до світу демонів обумовили кодування у ФО: зовнішніх та внутрішніх особливостей напівдемонів, які можна було пізнати в реальному світі; ознак, що відрізняли їх від людей і поєднували з демонами (надприродні можливості, здатність до перетворень, особливості життєдіяльності); запобіжні дії людей.

У фразеології української мови закодовано переважно спільнослов'янські елементи міфологічного світогляду, однак наявні і власне українські, зокрема уявлення про демонічних істот, походження яких виводять від душ покійників.

Периферія міфологічного етнокоду культури в українській фразеології репрезентована міжкодовими переходами, поява яких спричинена зміною світоглядної парадигми та деміфологізацією уявлень. Міфологічно-християнський міжкодовий перехід характеризує симбіоз первісних міфологічних і християнських уявлень, зокрема про нечисту силу та душу, її походження. Елементи уявлень про чорта, зумовлені християнським віровченням, виявляються в зіставленні Бога і чорта (опозиція „добро / зло”), зміні місця локалізації чорта з природного простору на пекло, кодуванні уявлень про згубну дію предметів релігійного культу на чорта, діяльності чорта, спрямованій на заволодіння душею грішника. Уявлення про душу зреалізовано у ФО через опозицію „життя / смерть”. ФО кодують анімістичне

сприйняття дійсності (наділення душею тварин, рослин), трактування душі як природної стихії, елементи антропоморфізації душі, що свідчить про значний вплив міфологічного мислення на формування картини світу українців. Міфологічно-природний міжкодовий перехід репрезентовано через одухотворення природи з елементами обоження небесних світил (сонце, місяць), природних стихій (земля, вода, вогонь) та атмосферних явищ (вітер, грім, мороз), від яких залежало життя людини. Особливостями репрезентації міфологічно-темпорального міжкодового переходу є реалізація у ФО, що відображають уявлення про час, опозицій „добрий / поганий (злий)”, „щасливий / нещасливий”, наділення проміжків часу ознаками, притаманними демонічним істотам, уособлення днів тижня. Міфологічно-просторовий міжкодовий перехід репрезентовано через зіставлення „дей / той світ”, що корелює з опозиціями „світло / темрява”, „життя / смерть”.

Діалектна фразеологія української мови, мотивована слов'янською міфологією, кодує уявлення, притаманні для певної території. Цей факт обумовлений автохтонністю населення України, що є носієм архаїчних міфологічних уявлень, специфічними виробничо-економічними особливостями різних регіонів України, рівнем релігійності населення, а також мовно-культурними взаєминами із сусідніми народами на основі спільного історичного минулого. Для говірок південно-західного наріччя більшою мірою властиві ФО, що функціонують як евфемістичні назви чорта, і ФО з компонентами-евфемізмами на позначення нечистої сили, виникнення яких мотивоване вірою в магічні властивості слова та зумовлене збереженням основною частиною населення цієї території релігійності, що виявляється в дотриманні оберегових заборон. Лише фразеологія південно-східних говірок кодує сучасні міфологічні уявлення про духа копалень, поява яких пов'язана з виробничою діяльністю мешканців регіону. Для поліських говірок прикметне відображення у ФО детальних ознак зовнішнього вигляду демонічних істот, що свідчить про укорінення у свідомості носіїв архаїчних демонологічних уявлень. Діалектні ФО здебільшого різняться лексичним наповненням, однак бачення міфічної істоти чи ситуації на різних територіях подібні, що свідчить про відображення у фразеології всеукраїнського простору етнокультури.

Міжмовні контакти діалектів української мови з польською та російською мовами репрезентовано, по-перше, через кодування у ФО спільнослов'янських уявлень, притаманних сусіднім народам, що на компонентному рівні ФО може виявлятися як у подібному, так і у відмінному лексичному наповненні; по-друге, через наявність лексичних запозичень, що зберігають залишки міфологічного світогляду; по-третє, через прямі запозичення ФО, співвідносних з міфологічним етнокодом культури.

Перспективним видається подальше дослідження української фразеології, співвідносної з міфологічним етнокодом культури, у функціональному та порівняльному аспектах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чибор І. Фразеологізовані етносполучення з компонентом-темпоронімом *тиждень* [Текст] / І. Чибор // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2012. – Т. 25 (64), № 2 (2). Серия : Филология. Социальные коммуникации. – С. 75–79.
2. Савченко Л. Фразеологізовані етносполучення, мотивовані темпоральним кодом культури [Текст] / Любов Савченко, Ірина Чибор // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2012. – Т. 25 (64), № 3 (2). Серия : Филология. Социальные коммуникации. – С. 230–237.
3. Чибор І. Календарні обряди як відображення кодів та етнокодів культури в українській фразеології [Текст] / І. Чибор // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Попович М. М., Скаб М. С. – Чернівці : Рута, 2013. – Вип. 659 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 110–113.
4. Чибор І. Міфологічний код культури серед інших етнокультурних кодів [Текст] / Ірина Чибор // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 732–733 : Слов'янська філологія. – С. 290–294.
5. Чибор І. Слов'янські боги в українській фразеології [Текст] / Ірина Чибор // Мандрівець. – Тернопіль, 2015. – № 1 (115). – Січень–лютий. – С. 77–80.
6. Чибор І. С. Інтерпретація напівдемонологічних уявлень у фразеології української мови [Текст] / І. С. Чибор // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. 2 (80). – С. 289–296.
7. Чибор І. Міфологічно-християнське кодування у фразеологічних одиницях української мови [Текст] / Ірина Чибор // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 752 : Слов'янська філологія. – С. 154–162.
8. Чибор І. С. Реалізація представлень о духах природних локусів в українській фразеології [Текст] / Ірина Степанівна Чибор // Молодой учёный. – Казань, 2015. – № 9. – С. 1443–1446. – ISSN 2072-0297
9. Чибор І. Інтерпретація духовно-особистісного коду культури у фразеологічних одиницях з компонентом *душа* [Текст] / Ірина Чибор // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т, 2012. – С. 673–675.

10. Чибор І. С. Відображення анімістичного світогляду українців у фразеології [Текст] / І. С. Чибор // Українська мова у ХХІ столітті : традиції і новаторство : тези доповідей ІІ Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24–26 квітня 2012 р. – К. : ІУМ НАНУ, 2012. – С. 314–317.

11. Чибор І. С. Репрезентація етіологічного мікрокоду культури у фразеологізмах із компонентом ‘лихоманка’ [Текст] / І. С. Чибор // Матеріали ХІІ Научної конференції професорсько-преподавельського состава, аспірантов і студентів „Дни науки ТНУ ім. В. І. Вернадського”. – Симферополь : ДИАЙПРИ, 2012. – С. 120–121.

12. Чибор І. Відображення поминальних обрядодій у фразеологізованих етносполученнях з компонентом-темпоронімом *день* [Текст] / І. Чибор // Матеріали ХІІІ Научної конференції професорсько-преподавельського состава, аспірантов і студентів „Дни науки ТНУ ім. В. І. Вернадського”. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2013. – С. 132–133.

13. Чибор І. С. Календарно-обрядна етнокодировка фразеологічних одиниць с компонентом-геортонімом *Великдень* [Текст] / Ирина Степановна Чибор // Сборник материалов X Международной заочной научно-практической конференции „Филология и лингвистика: современные тренды и перспективы исследования” (25 февраля 2013 г.). – Краснодар, 2013. – С. 66–70.

АНОТАЦІЯ

Чибор І. С. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України, Чернівці, 2016.

Дисертацію присвячено аналізу особливостей репрезентації міфологічного етнокоду культури в українській фразеології.

У роботі здійснено етнолінгвістичний аналіз української фразеології, мотивованої слов'янською міфологією (на матеріалі фольклорних і лексикографічних джерел ХVIII – ХХІ ст.). Уточнено структуру міфологічного етнокоду культури завдяки виокремленню центральної (уявлення про слов'янських богів, демонічних і напівдемонічних істот) та периферійної (поєднання міфологічних і християнських уявлень, анімізація сил та явищ природи, міфологічне трактування проміжків часу, простору тощо) частин. На периферії етнокоду виокремлено міжкодові переходи: міфологічно-християнський, міфологічно-природний, міфологічно-темпоральний, міфологічно-просторовий тощо; проаналізовано особливості їх реалізації. Установлено етнокультурне підґрунтя виникнення досліджуваних фразеологічних одиниць, уточнено етимології окремих із них.

Ключові слова: код культури, етнокод культури, міфологічний етнокод культури, міжкодовий перехід, фразеологія, фразеологічна одиниця.

АННОТАЦИЯ

Чибор И. С. Репрезентация мифологического этнокода культуры в украинской фразеологии. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Министерство образования и науки Украины, Черновцы, 2016.

Диссертация посвящена анализу особенностей репрезентации мифологического этнокода культуры в украинской фразеологии.

В работе осуществлен этнолингвистический анализ украинской фразеологии, мотивированной славянской мифологией (на материале фольклорных и лексикографических источников XVIII – XXI вв.). Уточнена структура мифологического этнокода культуры посредством выделения его центральной (представления о славянских богах, демонических и полудемонических существах) и периферической частей (сочетание мифологических и христианских представлений, анимизация сил и явлений природы, мифологическая трактовка отрезков времени, пространства). На периферии этнокода выделены межкодовые переходы: мифологически-христианский, мифологически-природный, мифологически-темпоральный, мифологически-пространственный и пр.; проанализированы особенности их реализации. Установлены этнокультурные основы возникновения исследуемых фразеологических единиц, уточнена этимология некоторых из них.

Ключевые слова: код культуры, этнокод культуры, мифологический код культуры, межкодовые переходы, фразеология, фразеологическая единица.

SUMMARY

Chybor I. S. The Representation of the Mythological Ethnocode of Culture in Ukrainian Phraseology. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Yuriy Fed’kovych Chernivtsi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi, 2016.

The thesis is dedicated to the analysis of the features of mythological ethnocode of culture representation in Ukrainian phraseology.

Special attention is paid to the definition of a key term of the research: the code of culture, the ethnocode of culture, the mythological ethnocode of

culture, the intercode transition. The study specifies the structure of the mythological ethnocode of culture owing to the distinction of the central (ideas of Slavic gods, demonic and half-demonic beings) and peripheral (a combination of mythological and Christian ideas, a concept of animism of natural forces and phenomena, a mythological interpretation of time periods, space, etc.) parts.

The ethno-linguistic analysis of Ukrainian phraseology, stipulated by Slavic mythology, is performed on the material of folk and lexicographical sources of the XVIII – XXI centuries. Encoded elements of mythological worldview are associated primarily with demonological (nature spirits, evil spirits, demons of assignation, generalized image of evil spirits, illnesses animization, folk demonological images) and half-demonological (a witch, a vampire, a werewolf) notions; a notion of Slavic gods (Perun, Veles, Troyan, Svaroh, Chornoboh) is represented less. In Ukrainian ethnic culture demonological notions continue to evolve. As a result, this phraseological composition is enriched by new units. The process of demythologization of ideas, which results in changes in the semantics of phraseological units, also takes place.

Anthropocentrism is characteristic of the phraseology of the Ukrainian language. It is stipulated by the mythological ethnocode of culture. Phraseological units mostly encode such human knowledge achievements as typical outer signs of demonic creatures; the phenomenon of extra-linguistic reality constituting potential danger to a human. In most cases, phraseology encodes the processes and phenomena of extra-linguistic reality which do not meet the established standards.

Periphery of the mythological ethnocode of culture in Ukrainian phraseology is represented by intercode transitions. Their appearance is caused by the change of the ideological paradigm and the demythologization of ideas. The mythological-Christian intercode transition characterizes the symbiosis of primitive mythological and Christian ideas, especially of evil spirits, as well as soul and its origin. The mythological-natural intercode transition is represented by inspiration of nature with elements of deification of heavenly bodies (sun, moon), natural elements (earth, water, fire) and atmospheric conditions (wind, thunder, frost). The peculiarity of representation of the mythological-temporal intercode transition in phraseological units, reflecting the idea of time, is the realization of the opposition "good / bad (evil)". It assigns time periods with the attributes peculiar for demonic beings, personification of days of the week, ancestor worship. The mythological-spatial intercode transition is represented in phraseology by comparison "this / other world" that correlates with the opposition "light / dark", "life / death".

The dialectal phraseology of the Ukrainian language, stipulated by the mythological ethnocode of culture, encodes ideas specific for a certain area. In the patois of the southwestern dialect phraseological units euphemisms referring to the devil are widely spread. Phraseology of southeastern dialects

encodes modern mythological ideas of the mine spirit. Phraseological units where the detailed appearance of demonic creatures is represented are peculiar to the Polissia dialects, which indicates the implanting of archaic mythological ideas in the minds of their carriers. Dialectal phraseological units motivated by the Slavic mythology mostly differ in lexical content. However, the content, meaning, vision of mythical creatures or situation are similar indicating representation of the all-Ukrainian space of ethnic culture in phraseology.

The established basis of ethnocultural origin of phraseological units under study has revealed their etymological specification.

Keywords: code of culture, ethnocode of culture, mythological ethnocode of culture, intercode transition, phraseology, phraseological unit.

Підписано до друку 09.03.2016. Формат 60 x 84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 0,9.
Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. А-003.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.